

- справнення прилагательных в плане категории интенсивности атрибутивного признака / Н. В. Карповская // Разновидности дискурса и обучения специальным языкам. – М. : МГУ, 2001. – С. 42-51.
5. Кубрякова Е. С. Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи / Кубрякова Е. С., Шахнарович А. М., Сахарный Л. В. – М. : Наука, 1991. – 239 с.
 6. Матвеева Г. Г. Ньюансы смысла в скрытой прагмалингвистике / Г. Г. Матвеева // Филологический вестник. – № 2. – Ростов-на-Дону : РГУ, 1998. – С. 28-32.
 7. Поченцов Г. Г. Основы прагматического описания предложения. – К., 1986. – 165 с.
 8. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність : монографія / за ред. В. Різуна. – К. : Видавництво Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2002. – 392 с.
 9. Сухих С. А. Языковая личность в диалоге // Личностные аспекты языкового общения. – Калинин, 1989. – С. 82-87.
 10. Хельбиг Г. Проблемы теории речевого акта // Г. Хельбиг // Иностранные языки в школе. – М. : Просвещение, 1978. – № 5. – С. 11-21.

А н н о т а ц и я

В статье проанализированы коммуникативно-функциональные особенности побудительно-призывных эллиптических конструкций, определен их потенциал для выражения прагматических намерений говорящих в условиях современного политического дискурса.

Ключевые слова: прагматический потенциал, прагматическая компетенция, побудительно-призывные эллиптические конструкции.

A n n o t a t i o n

The article presents communicative-functional specialty of impulsive-invocatory elliptical structures, traced their potential for expression of speakers' pragmatic intentions in conditions of modern political discourse.

Keywords: pragmatic potential, pragmatic competence, impulsive-invocatory elliptical structures.

Коротка С. Г.
Київський національний університет
будівництва і архітектури

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ КОМУНІКАТИВНИХ РОЛЕЙ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Стаття присвячена оглядові основних підходів щодо аналізу комунікативних ролей у сучасній лінгвістиці. Розглядаються макropідходи, що фокусуються на соціальних, культурних, етнічних та ін. чинниках активації ролей, і мікropідходи, які вивчають рольовий розподіл у зв'язку з перебігом інтерації.

Ключові слова: комунікативна роль, нарративний аналіз, критичний дискурс-аналіз, конверсаційний аналіз, "аналіз категорії членства".

Наукова *актуальність* теми статті визначається новизною і недостатньою вивченістю питання комунікативних ролей у сучасному мовознавстві, про що свідчить відсутність узагальнюючих лінгвістичних розвідок у цьому напрямку. Наукові праці, присвячені дослідженню комунікативних ролей суб'єктів у дискурсах різних жанрів на основі писемних та усних текстів [1; 3; 8; 9-14], відрізняються різноманіттям підходів і принципів аналізу, що, з одного боку, віддзеркалює дискурсивні характеристики текстового матеріалу, який використовується для аналізу, і, з іншого, обумовлюється дослідницькими пріоритетами дослідників, їх очевидною або імпліцитною орієнтованістю на певні теорії дискурс-аналізу.

З огляду на це, *метою* статті є всебічне і комплексне висвітлення різновекторних напрямів дослідження комунікативних ролей у сучасній лінгвістиці.

Найбільш узагальненою характеристикою різних шкіл вивчення параметрів дискурсу, включаючи його комунікативно-рольову структуру, є на наш погляд, прихильність того чи іншого напрямку до принципів, методів і методик макро- або мікроаналізу дискурсу.

Напрями *макроаналізу* (критичний дискурс-аналіз, нарративний аналіз, соціолінгвістичні підходи, сучасна лінгвістична генологія) фокусуються на соціальних, культурних, етнічних, психологічних чинниках рольової диференціації комунікантів. Школи *мікроаналізу* (конверсаційний аналіз, “аналіз категорії членства”) вивчають насамперед те, яким чином комунікативно-рольовий розподіл інтрактантів впливає на перебіг інтеракції, яка, у свою чергу, визначається через поняття *turn-taking* – поперемінного взяття мовленнєвого ходу за посередництвом зміни комунікативних ролей. Поза рамками такого опису залишається вплив на інтеракцію та зміну комунікативних ролей ситуативних і культурно-інформаційних процесів.

Проаналізуємо кожний із зазначених векторів дискурсивного аналізу в тих аспектах, які можуть бути використані під час розробки інтегративного підходу щодо дослідження комунікативних ролей у різних типах дискурсу.

Спільною рисою *макрорівневих* досліджень є намагання проаналізувати рольову диференціацію та зміну соціально-комунікативних ролей у дискурсі у ракурсі певних екстралінгвістичних дискурсивних чинників і складників дискурсу: соціальних, когнітивних, психологічних тощо. Зокрема, комунікативні ролі учасників дискурсу орієнтовані на макросценарії комунікативної поведінки, культурні скрипти (нарративний аналіз), концептуальні та ідеологічні моделі і фрейми (критичний дискурс-аналіз, інтеракційна соціолінгвістика), принципи “генеалогії” (М. Фуко), жанри (сучасна лінгвістична генологія) тощо. Варто зазначити, що методики макроаналізу комунікативних ролей не є експліцитно сформульованими у вигляді відповідних етапів аналізу, але імплікуються дослідницькими принципами певної наукової школи.

Зокрема, “канонічний” нарративний аналіз як “комплекс методик, які виявляють глибинні структури текстів-оповідей і їхнє співвідношення з поверхневими структурами дискурсу [7, с. 406] пропонує соціологічну за своєю природою класифікацію типових персонажів на підставі функцій, яку вони виконують у розвитку сюжету [6]: герой, лжегерой, злодій, помічник, жертва, шукач, той, хто дарує чарівний засіб, тощо. Безумовно, кожний з таких типових персонажів відрізнятиметься “власним” сценарієм комунікативної поведінки, що відповідатиме певній комунікативній ролі. Нарративний підхід до аналізу комунікативних ролей апробовано на матеріалі політичного тексту / дискурсу – зокрема, в рамках політичного нарративу агенти політики розглядаються як типові персонажі, що виконують стереотипні функції у розвитку політичного сюжету виборів, переговорів, скандалу тощо [1, с. 38; 8].

Теоретичною основою сучасного нарративного аналізу комунікативних ролей і, зокрема, такого його напрямку, як “теорія позиціювання” [10, с. 43-63] є ідея взаємозв'язку локальних оповідань “про себе” з “базисними” нарративами, тобто з універсальними культурними сценаріями, інтертекстуальними сюжетними лініями, в форматі яких особистість свідомо або підсвідомо позиціонує себе. Наприклад, поширеними культурними сценаріями, на які спираються дослідники, визначаючи суб'єктно-рольові позиції учасників дискурсу, є макрорівневий нарратив чарівної трансформації (Попелюшки, Гидкого каченяти та ін.), культурна модель “Роккі” як символу маскулінної сили (найчастіше використовується в оповіданнях “успішних” чоловіків). Не менш важливим аспектом нарративного аналізу комунікативних ролей є виявлення того, наскільки сумісними, взаємоузгодженими є використані культурні сценарії і асоційовані з ними ролі учасників. “Сумісність” визначається мовленнєвими кроками учасників інтеракції, у процесі яких ролі (суб'єктні позиції) пропонуються, відкидаються або приймаються інтерактантами.

Дослідження комунікативних ролей представниками критичного дискурс-аналізу (Р. Водак, Тон ван Дейк, Г. Кресс, Н. Феркло, П. Чилтон [9; 11; 12] здійснюється у ракурсі виконання учасниками спілкування інституційно специфічних цілей. Критичні лінгвісти прагнуть виявити в інтеракціях відносини влади і ідеології, зв'язати комунікативні ролі із інституційною суб'єктністю і, ширше, з більш широкими структурами політичного, економічного і соціального контексту дискурсу. Отже, якщо виходити із моделі аналізу дискурсу, запропонованої Н. Феркло [12, с. 192-217] (дискурс як текст, як дискурсивна практика і як соціальна практика), то вивчення комунікативних ролей є одним з напрямів дослідження дискурсу як соціальної практики, фокусуючи дослідницьку увагу на зв'язку між дискурсом і інституційним контекстом, на концептуальних та ідеологічних фреймах учасників комунікації як прототипній основи їх соціально-комунікативних ролей.

Під час рольового аналізу дискурсу дослідницька увага критичних лінгвістів сфокусована передусім на асиметричності комунікативних прав рольових суб'єктів внаслідок їх соціально-статусної нерівності (за ознаками статі, етнічними, класовими, професійними характеристиками тощо). Зокрема, нерівність статусно-рольових відносин обґрунтовується через поняття “неоднакового доступу” до просторів “контекстуалізації”. Наприклад, юристи, лікарі, судді, політики, викладачі можуть бути охарактеризовані як професійні і соціально статусні групи з виключним доступом до просторів контекстуалізації – праву, медицині, науковим догматам. Не-члени таких груп не мають доступу до таких просторів або такий доступ не є достатнім [4, с. 64] для зрівняння комунікативних прав.

Поза рамками критичного дискурс-аналізу дослідження комунікативних ролей суб'єктів інституційного дискурсу також фокусується на розгляді таких характеристик інституційного мовлення, як асиметричні права мовців, статусні компоненти комунікативних ролей; макроструктури і орієнтація суб'єктів на інститути. Так, згідно з В. І. Карасиком, інституційний дискурс є статусно-орієнтованою формою спілкування, де комуніканти постають не стільки як особистості, скільки як носії певного соціального статусу. Як відзначає дослідник, “ознаки інституційності фіксують рольові характеристики агентів і клієнтів інститутів ... Інституційне спілкування – це комунікація у своєрідних масках” [3, с. 12]. Представник інституту зазвичай має право “задавати питання”. Якщо питання ініціюються “клієнтом”, це сприймається як порушення імпліцитних організаційних правил.

Асиметричність комунікативних ролей учасників дискурсу є одним із дослідницьких орієнтирів такої впливової зарубіжної теорії емпіричного дослідження дискурсу, як інтеракційна соціолінгвістика [13, с. 453-471]. Проте, на відміну від критичного дискурс-аналізу, зазначена характеристика розглядається не стільки в ракурсі ідеологічних відносин, скільки у зв'язку з відмінностями комунікативних і культурних фонових знань комунікантів. Зокрема, Дж. Гумперцом і його послідовниками впроваджується і обґрунтовується категорія контекстуалізації як основа взаєморозуміння і спільного конструювання учасниками інтеракційного значення. Контекстуалізація пов'язана з оживленням комплексу пресуппозиційних знань, фреймів “контексту ситуації”, за допомогою яких інтерпретується локальна комунікативна дія (докладніше про це – див. [4, с. 60-67]). Наприклад, формальне вимовлене висловлювання може викликати фрейм офіційної комунікації із рольовими відносинами, відзначеними соціальною дистанцією.

У такому розумінні можна припустити, що сигналами контекстуалізації є вербальні і прагматичні індекси мовленнєвого жанру як фреймової “сітки” соціокультурної поведінки учасників спілкування в конкретних комунікативних ситуаціях

Дійсно, згідно останнім дослідженням у сфері лінгвістичної генології,

існують безперечний взаємозв'язок між жанровою організацією мовлення і відповідною комунікативною роллю. Тобто жанр вивчається як макропараметр комунікативної ситуації, що впливає на стереотипи мовленнєвої поведінки і, відповідно, на соціально-комунікативні ролі членів певного соціуму. Зокрема, Ф. Бацевіч відзначає: “Адресант, будуючи певний МЖ (мовленнєвий жанр – С. Коротка), подає себе як носія відповідного статусу і виконавця відповідної мовленнєвої ролі” [2, с. 134]. Соціальна ієрархія учасників спілкування завжди імплікована у таких мовленнєвих жанрах, як наказ, команда, розпорядження, пояснювальна записка, рапорт, скарга [2, с. 137] тощо, обумовлюючи смислові рольові очікування партнерів по комунікації. Недотриманість жанровим вимогам призводить до порушень соціально-рольових очікувань і до комунікативних збоїв.

Можливим ракурсом дослідження соціально-комунікативних ролей є зворотній напрям аналізу, на який звертав увагу у своїх працях М. Бахтін, а саме: жанростворююча функція таких чинників соціальної ролі, як соціальний стан, ранг і вага, вік ті інші характеристики. Зокрема, М. Бахтін відзначає, що “в умовах класового ... устрою спостерігається надзвичайна диференціація мовленнєвих жанрів і відповідних їм стилів відповідно до титулу, рангу, чину, майнової і суспільної ваги, віку адресата і відповідного становища самого мовця (цит. за: [2, с. 133]).

На відміну від макропідходів у дослідженні комунікативних ролей, конверсаційно-аналітичний напрям, здійснюючи рольовий аналіз учасників суб'єктів інтеракції, фокусується виключно на секвенціальному аналізі мовленнєвих кроків інтерактантів на рівні локальних інтеракцій. Висновки щодо рольової диференціації учасників розмови ґрунтуються на спостереженні за їх комунікативною поведінкою, яка змінюється відповідно до того, як та чи інша рольова категорія ідентифікується, підтримується, ігнорується, спростовуються учасниками в процесі інтеракції.

Сучасний конверсаційний аналіз комунікативних ролей здійснюється із залученням методики “механізм категорії членства” (*membership categorization device*) Г. Сакса [14]. Згідно з концепцією Г. Сакса, набуття комунікативної ролі є результатом взаємного розподілу учасників інтеракції у рольові категорії. У цьому зв'язку, визначається п'ять принципів дослідження рольових категорій: 1. Для особистості ідентифікуватися в інтеракції означає “бути розподіленою” в категорію “асоційованих характеристик і властивостей”. Для кожної категорії існує перелік дій, переконань, почуттів і зобов'язань, які зазвичай з нею асоціюються. 2. Такий розподіл є “індексикальним і залежить від обставин”, тобто використання категорії має сенс лише у локальному контексті. 3. Практика розподілу визначає релевантність тієї або іншої ролі для продовження інтеракції (мовці орієнтовані на використання категорій, що обумовлює напрям розмови). 4. Відповідно, значення “набуття ролі” полягає у наслідках для інтеракції: рольова категоризація спонукає учасників до подальшої розмови або утримує

від спілкування. 5. Всі ці практики “виявляються у використанні людьми структур розмови” (цит. за: [5, с. 138-149]).

Узагальнення матеріалу статті дозволило нам дійти висновків відносно того, що специфіка комунікативних ролей як складного лінгвокомунікативного феномену потребує під час його дослідження використання інтегративного підходу, який би дозволив об’єднати переваги “покрокового” конверсаційно-аналітичного аналізу рольових виявів у діалогах з обґрунтуванням визначених характеристик у ракурсі дискурсивних макропараметрів і чинників ролі.

Перспективним напрямом подальших наукових досліджень є, на наш погляд, розробка інтегративної методики аналізу комунікативних ролей дискурсивних суб’єктів.

Л і т е р а т у р а :

1. *Бакумова Елена Владимировна.* Ролевая структура политического дискурса : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Волгоград, 2002. – 200 с.
2. *Бацевич Ф.* Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи: монографія / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.
3. *Карасик В. И.* О типах дискурса // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс : сб. науч. тр. – Волгоград : Перемена, 2000. – С. 5-19.
4. *Кравченко Н. К.* Контекстуализация в аспекте изучения интеракции как содержательно-смыслового единства // Нова філологія : збірник наукових праць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2010. – № 43. – С. 60-67.
5. *Кравченко Н. К.* Об интегративном подходе к классификации коммуникативных субъектов (к постановке проблемы) // Діалог: медіа-студії : збірник наук. праць. – Одеса : Астропрінт, 2010. – Вип. 11. – С. 138-149.
6. *Пропп В.* Морфология сказки / В. Пропп / Гос. ин-т истории искусств. – Л. : Academia, 1928. – 152 с.
7. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
8. *Шейгал Е. И.* Семиотика политического дискурса : монография / Е. И. Шейгал / Ин-т языкознания РАН; Волгогр. гос. пед. ун-т. – Волгоград : Перемена, 2000. – 368 с.
9. *Chilton P.* Security metaphors: Cold War discourse from containment to Common house / P. Chilton. – N.Y. : Peter Lang, 1996. – № IV. – 468 p.
10. *Davies, B., Harrй, R.* 'Positioning: The Discursive Production of Selves.' // Journal for the Theory of Social Behavior, 1990. – № 20 (1). – P. 43-63.
11. *Dijk v. T. A.* Principles of Critical Discourse Analysis // In.: The sociolinguistic Reader. – Vol. 2: Gender and Discourse / Ed. By Jenny Cheshire and Peter Trudgill. – London, New York: Arnold, 1998. – P. 367-393.
12. *Fairclough, N.* Discourse and text: linguistic and intertextual analysis within discourse analysis // Discourse and Society. – 1992. – № 3. – P. 192-217.
13. *Gumperz, John.* On interactional sociolinguistic method // In.: C. Roberts & S. Sarangi (eds.) / Talk, Work and Institutional Order. Discourse in Medical, Mediation and Management Setting. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1999. – P. 453-471.

14. *Sacks H. Lectures on Conversation / ed. G. Jefferson. – Oxford : Blackwell, 1992. – Vol. 1, 2. – 254 p.*

Аннотация

Статья посвящена обзору основных подходов к анализу коммуникативных ролей в современной лингвистике. Рассматриваются макроподходы, фокусирующиеся на социальных, культурных, этнических и др. факторах активации ролей, и микроподходы, изучающие распределение ролей в связи с ходом интеракции.

Ключевые слова: коммуникативная роль, нарративный анализ, критический дискурс-анализ, конверсационный анализ, “анализ категории членства”

Annotation

The article is devoted to the investigation of the main approaches analyzing the communicative roles in the contemporary linguistics. It studies the macro approaches focused on the social, cultural, ethnic, etc. roles' factors as well as the micro approaches revealing interconnections between the role distribution and interactions.

Keywords: communicative role, narrative analysis, critical discourse analysis, conversational analysis, membership categorization device.

Кравцова Ю. В.
Национальный педагогический университет
имени М. П. Драгоманова

ПРИНЦИПЫ ОПИСАНИЯ ИНДИВИДУАЛЬНОЙ МЕТАФОРИЧЕСКОЙ КОНЦЕПТОСФЕРЫ

В статье рассматривается понятие метафорической концептосферы как совокупности метафорических концептов, отражающих образные представления о мире этноса или индивидуума. Излагаются принципы описания индивидуальной метафорической концептосферы, которые продемонстрированы на примере результатов корпусного исследования метафорики писателя.

Ключевые слова: метафорическая концептосфера, метафорический концепт, метафора.

Постановка проблемы. Концептосфера (термин Д. С. Лихачева (1993) [6]) того или иного этноса как совокупность общепринятых для носителей данного языка концептов представляет собой целостное структурированное пространство. В любой культуре концептуальная картина мира складывается из определенного ряда универсальных концептов (к примеру, “Человек”, “Социум”, “Пространство”, “Время” и т. п.), но у каждого народа они дополняются этноспецифическими компонентами, в целом создающими основу национального мировидения. Понятия концепта и концептосферы в середине 1990-х гг. получили широкое распространение в лингвистике (С. Г. Воркачев, В. И. Карасик, В. В. Красных, Е. С. Кубрякова, В. А. Маслова, З. Д. Попова, И. А. Стернин, Ю. С. Степанов и др.).